

Die Beiträge des vorliegenden Bandes gehen auf die 21. Internationale Strindberg-Konferenz zurück, die im Juni 2019 in Göttingen stattfand. Sie greifen Strindbergs ambivalentes Verhältnis zur Aufklärung auf, seine ebenso kritische wie produktive Auseinandersetzung mit den philosophischen und literarischen Strömungen des 18. Jahrhunderts. Das betrifft unter anderem Strindbergs wissenschaftliche und ästhetische Experimente, seine kulturkritischen Überlegungen und Konzeptionen sowie seine kontinuierliche Auseinandersetzung mit dem Projekt der Moderne und dem modernen Subjektbegriff in der Folge Kants.

Denna volym återger den 21: Internationella Strindbergskonferensen som ägde rum i Göttingen i juni 2019. I artiklarna diskuteras Strindbergs ambivalenta relation till upplysningen, hans inte sällan kritiska men fruktbara sysslande med 1700-talets filosofiska och litterära strömningar. Det inkluderar bland annat Strindbergs vetenskapliga och estetiska experiment, hans kulturkritiska texter samt diskussionen av både det moderna subjektet och det moderna projektet i Kants efterföljd.

The papers in this volume go back to the 21st International Strindberg Conference, which took place in Göttingen in June 2019. They discuss Strindberg's ambivalent relationship to the Enlightenment: his criticism of it as well as his productive preoccupation with the philosophy and literature of the 18th century. This applies, among other things, to Strindberg's scientific and aesthetic experiments, his cultural-critical considerations and conceptions, as well as to his continuous engagement with the project of modernity and the modern concept of subject according to Kant.

ISBN 978-3-8260-6907-9

HOFF / GEDIN (HG.) AUGUST STRINDBERG UND DIE AUFKLÄRUNG

KARIN HOFF / DAVID GEDIN (HG.)

AUGUST STRINDBERG UND DIE AUFKLÄRUNG OCH UPPLYSNINGEN AND THE ENLIGHTENMENT

KÖNIGSHAUSEN & NEUMANN

August Strindberg

und die Aufklärung
och upplysningen
and the Enlightenment

Herausgegeben von
Karin Hoff
David Gedin

Die Herausgeber:

Karin Hoff ist seit 2020 Professorin für Skandinavistik an der Universität Kiel, zuvor von 2007 bis 2020 an der Universität Göttingen.

David Gedin is Docent at the Department of Literature at the University of Uppsala and President of the Strindberg Society.

Königshausen & Neumann

Gedruckt mit finanzieller Unterstützung von
Kungl. Svenska Vitterhetsakademien und Svenska Akademien

INHALT / INNEHÅLL / CONTENTS

KARIN HOFF / DAVID GEDIN Einleitung / Inledning	9
1. Licht und Gegenlicht / Ljus och motljus / Light and Backlight	
MAGNUS FLORIN The Bringer of Light. Strindberg from Prometheus to Lamps. An Essay in Progress	25
LUTZ RÜHLING Aufklärung oder Gegenaufklärung? Mythoskonzeptionen bei Ibsen und Strindberg.....	41
GÖRAN SÖDERSTRÖM Folkets diktare? Strindbergs kluvenhet mellan upplysning och romantik	61
MASSIMO CIARAVOLO Jesus och Descartes i Adolf Fredriks kyrka. En läsning av <i>Sömngångarnätter</i>	71
KARIN HOFF Thorild und Kellgren auf der Bühne. Die Ambivalenz der Aufklärung in Strindbergs <i>Gustav III</i>	87
ANDREA BERARDINI 'A Living Charade'. Empiricism, Occultism and the Limits of Vision in August Strindberg's 1890s Texts.....	105
2. Universalexperimente / Universalexperiment / Universalexperiments	
BARBARA LANGE Zufall als Argument. Überlegungen zu August Strindbergs Bildkonzept	121

Bibliografische Information der Deutschen Nationalbibliothek

Die Deutsche Nationalbibliothek verzeichnet diese Publikation in der Deutschen Nationalbibliografie; detaillierte bibliografische Daten sind im Internet über <http://dnb.d-nb.de> abrufbar.

© Verlag Königshausen & Neumann GmbH, Würzburg 2020

Gedruckt auf säurefreiem, alterungsbeständigem Papier

Umschlag: skh-softics / coverart

Umschlagabbildung: August Strindberg: Packis i stranden, 1892

Wikicommons: [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:August_Strindberg_-_Packis_i_stranden_1892.jpg)

August_Strindberg_-_Packis_i_stranden_1892.jpg

(Letzter Zugriff: 23.06.2020)

Alle Rechte vorbehalten

Dieses Werk, einschließlich aller seiner Teile, ist urheberrechtlich geschützt.

Jede Verwertung außerhalb der engen Grenzen des Urheberrechtsgesetzes ist

ohne Zustimmung des Verlages unzulässig und strafbar. Das gilt insbesondere

für Vervielfältigungen, Übersetzungen, Mikroverfilmungen und die Einspeicherung

und Verarbeitung in elektronischen Systemen.

Printed in Germany

ISBN 978-3-8260-6907-9

www.koenigshausen-neumann.de

www.ebook.de

www.buchhandel.de

www.buchkatalog.de

ULF OLSSON Drawing Up the Account. Administrative Discourse in Strindberg's Works.....	139
KLAUS MÜLLER-WILLE 'Att konstruera en spegel som vänder världen rätt'. Strindbergs experimentelles Schreiben.....	153
ARNE FLORIN Strindberg och snabbheten. Några iakttagelser kring Strindbergs prosa.....	171
LUKAS LEHNER 'Världen för oss och världen för sig'. Strindbergs Medienästhetik und Kants <i>Kritik der reinen Vernunft</i>	183
ALEXANDER KÜNZLI / GUNNEL ENGWALL Die Gestaltung psychologischer Experimente in <i>Le Plaidoyer d'un fou</i> . Ein Übersetzungsvergleich	197
3. Natur und Kultur / Natur och kultur / Nature and Culture	
HEINRICH DETERING August Strindberg als ökologischer Erzähler. Bemerkungen zu <i>Hemsöborna</i> und <i>I havsbandet</i>	215
BENGT LUNDGREN Att bringa motkrafter i rörelse. Fram och tillbaka i Strindbergs roman <i>I havsbandet</i>	247
MARTIN HELLSTRÖM Barns behov av lek och äventyr. August Strindbergs bruk av <i>Robinson Crusoe</i>	259
MONICA WENUSCH The Best of All Possible Worlds? August Strindberg's References to Selective Aspects of the Enlightenment in <i>De lyckosaliges Ö</i>	271

ASTRID REGNELL Upplysningen en upplösning. Natusjäl blir bondeförstånd	289
4. Das aufgeklärte moderne Subjekt / Det upplysta moderna subjektet / The Enlightened Modern Subject	
DAVID GEDIN 'Tro mig, läsare, jag ljuger ej!' Strindberg, Rousseau och textens autenticitet	301
ANNIE BOURGUIGNON Der Aufklärer-Dichter. Strindbergs Auseinandersetzung mit dem Begriff der Aufklärung in der <i>Damaskus</i> -Trilogie	315
HANNAH HINZ CORNELLI Woher kommt die Musik, und wer spielt Klavier? Kammermusik und moderner Subjektbegriff in Strindbergs Kammerspielen.....	331
ROLAND LYSELL Att konstruera en rollfigur. Strindbergs metod vidareutvecklad i Simon Stones <i>Hotel Strindberg</i>	359
FRANCO PERRELLI Strindberg and Bachofen. Tragic Greece	367
HILDA JAKOBSSON The Virgin Mother and Impossible Love in August Strindberg's <i>The Defence of a Madman</i>	377
Biogramme / Biogram	385

Jesus och Descartes i Adolf Fredriks kyrka.
En läsning av *Sömngångarnätter*

In "The First Night", a section of the long poem *Sleepwalking Nights on Wide-Awake Days* (1884, 1889), Strindberg uses ekphrasis to compare two works of art in Adolf Fredrik's Church in Stockholm: the white altar relief representing the resurrection of Jesus, and the nearby black monument in memory of René Descartes. This iconographic comparison contains the tensions as well as the reasoning method the poetic subject wants to express in the long poem as a whole. Antithetically, Jesus embodies the triumphant, authoritarian power of religion and, at the same time, the admired doubter who dared to question and challenge the existing religious tradition, suffering martyrdom for his belief. In one sense, Jesus and Descartes are opposites, as the French philosopher and scientist is seen as a modern light-bringer against the dark power of tradition; in another sense they are akin, as both of them are seen as doubters in search for truth.

Furthermore, this episode is a part of larger patterns and leitmotifs characterizing the structure and the rhythm of *Sleepwalking Nights*: Ekphrastic descriptions and visits in temples of different kind are the most important features in this case. Whereas Descartes could be seen as representative of modern times in "The First Night" the modern project, with its blind faith in science and technology, is profoundly questioned in "The Third Night", while the protagonist is visiting the former church of St. Martin des Champs in central Paris. By the end of the nineteenth century that temple worshipped a linear, material progress that, in Strindberg's view, was void of spiritual-values.

Thus, I read these signs as the evidence of Strindberg's ambivalence towards Enlightenment and modernity, even before the so-called Inferno Crisis.

"Första Natten" heter det första längre avsnittet i Strindbergs långdikt *Sömngångarnätter på vakna dagar. En dikt på fria vers*.¹ En passus i "Första Natten" är en litterär ekfras² som består av nästan hundra versrader och beskriver två skulpturer i Adolf Fredriks kyrka

¹ Strindberg, August, SV 15: *Dikter på vers och prosa; Sömngångarnätter på vakna dagar; och strödda tidiga dikter*. Stockholm: Norstedts, 1995, s. 161-234. ("Första Natten" s. 167-176.)

² Jfr. Lund, Hans, "Litterär ekfras", i Lund, Hans (red.), *Intermedialitet. Ord, bild och ton i samspel*. Lund: Studentlitteratur, 2002, s. 183-192.

i Stockholm, i jämförande och kontrasterande syfte: den vita altartavlan, reliefskulpturen föreställande Kristi uppståndelse, och det intilliggande svarta monumentet över René Descartes.³ I ett nötskal gestaltas här spänningar som kännetecknar diktsubjektets resonerande metod i långdikten, och jag anser att passusen lämpar sig väl för en analys av författarens kontroversiella förhållande till upplysningen och till det moderna projektet överhuvud taget.

En sammanfattning av *Sömngångarnätternas* innehåll, struktur och huvuddrag är en förutstättning för textanalysen eftersom denna långdikt inte hör till Strindbergs mest lästa verk fastän den är central för att bättre förstå hans författarverkstad, inte bara under årsskiftet 1883-84 eller på 1880-talet, utan med hänsyn till hela författarskapet.

Verket består av en inledning, en känd kortdikt utan titel, vars första versrad lyder "Vid avenue de Neuilly". Med rätta har denna dikt levtt ett självständigt liv i den litterära kanonen. På ett lysande sätt har till exempel Ulf Olsson föreslagit en Walter Benjamin-inspirerad närläsning av den, och analyserat den som en påtaglig bild av den moderna, fria författarens paradoxala beroende av en marknad där hans intellektuella produkt kan säljas.⁴ Ett slaktat kalvhjärta till salu, som den självbiografiska huvudpersonen i förbigående ser i Paris, påminner honom om hans bok som samtidigt är till salu i ett skyltfönster i Stockholm.

Efter den intressanta inledningen följer själva långdikten, som ursprungligen bestod av fyra längre avsnitt, från "Första Natten" till "Fjärde Natten". Sammanlagt innehåller de fyra "nätterna" över 1600 versrader, och som sådant publicerades verket på Bonniers i februari 1884. Men Strindberg var tydligen inte färdig med sina sömngångarnätter. År 1890 utkom ett femte avsnitt separat, en ny avslutning på cirka 260 versrader, som fick olika namn: "Femte Natten" eller "Hemkomsten" eller "Uppvaknandet"; sedan den andra utgåvan år 1900 har detta femte avsnitt alltid ingått i *Sömngångarnätter* som vi också känner det idag. I August Strindbergs Samlade Verk heter det "Uppvaknandet".⁵

³ SV 15, s. 172-175, från versraden 144 till versraden 238. Versraderna är inte numrerade i utgåvan; min räkning.

⁴ Olsson, Ulf, "I varats inferno. Utkast till en strindbergsläsning", i *Bonniers litterära magasin*, 59, no. 1 (1990), s. 22-28; Olsson, Ulf, *Levande död: Studier i Strindbergs prosa*. Stockholm: Symposion, 1996, s. 25-26.

⁵ Spens, James, "Kommentarer" i SV 15, s. 407-414 (s. 370-414).

Rörelsen som vi kan observera i "Vid avenue de Neuilly" föregriper den strukturerande rörelsen i de fyra första Nätterna; verket är bland annat intressant för att det fångar stämningen i början av författarens första långa vistelse utomlands, alltså under hösten 1883 och årsskiftet 1883-84. Här skildrar Strindberg sin resa, sitt avsked från Sverige och sitt möte med en ny verklighet i Frankrike, framför allt i Paris. Dikten är dynamisk och pendlar mellan den fysiska närvaron i det nya landet och tankarnas flykt tillbaka till hemlandet, med en både nostalgisk och polemisk udd. De besökta platserna hemma i Sverige är laddade med personliga minnen och färgas av upplevelserna; de skapar således ett geografiskt-självbiografiskt nätverk. I "Uppvaknandet" har huvudpersonen däremot återvänt med kropp och själ till Stockholm efter den mångåriga frånvaron; samspelet mellan närvaro i nuet – på gatan, i flanerandets ögonblick – och minnesarbete fortsätter dock även här, för att skapa en ny och bittrare avslutning.

Den huvudperson som läsarna möter i långdikten kan beskrivas som modernt rastlös, icke-religiös, skeptisk och desillusionerad. Med viss identifikation fångar Hjalmar Söderberg denna aspekt i sin recension av andra utgåvan år 1900:

Det har fallit många vintrars snö sedan Strindberg en gång mitt i den skandinaviska åttitalsrenässansens vackraste blomningstid diktade sina fyra första "Sömngångarnätter på vakna dagar" – den femte och sista tillhör ett långt senare skede – och i dem på sitt raska sätt gjorde rent hus i alla avdelningarna av den värnadsvärda gamla kulturbyggnad, i vilken han vuxit upp: kyrkan, museet, biblioteket, och till och med i den tidens avgudahus par préférence, maskinhallen. [...] Den andliga typ man här gör bekantskap med är en ung, något yrvaken svensk från åttitalets första år, som just nyss blivit flyktigt bekant med Darwin och Spencer och genomskådat augsburgiska bekännelsen, Uppsalaestetiken och allt det andra, som ordentligt folk den tiden trodde på [...].⁶

Denna unga svensk drivs av ett systematiskt tvivel på officiella sanningar, traditioner och erkända auktoriteter. Rannsakingen sker också i självbiografiskt syfte; auktoriteterna motsvarar något som han trodde på i tidigare skeden av sitt liv, och som han nu grundligt

⁶ Söderberg, Hjalmar, "Strindberg. I. *Sömngångarnätter*. (1900)", i *Skrifter*, SV 10: *Vers och varia*. Stockholm: Bonniers, 1921, s. 124-125 (s. 124-128).

ifrågasätter för att, så att säga, få en ny start i livet. Redan nu, några år före *Tjänstekvinnans son*, Strindbergs egentliga självbiografi efter genrens konventioner, skriver han uttalat självbiografiskt.⁷ Det rör sig dessutom om en öppen form av självbiografi, en pågående process av sammanfattning, bokslut och nyorientering. Viktiga sidor angående denna aspekt har skrivits av Michael Robinson, Per Stounbjerg och Arne Melberg.⁸

Trots att "Uppvaknandet" slutar pessimistiskt och mynnar ut i en dyster intighetskänsla, anser jag att diktsubjektets tvivel i *Sömngångarnätter* inte är nihilistiskt utan ett produktivt sökande. Det splittrade subjektet kan inte låta bli att fortsätta söka efter en livsmening, en sanning som håller, en fast referenspunkt i en alltmer flytande verklighet. Texten tyder också klart på att subjektet trots allt inte vill avstå från sin personliga gudstro, och att denna gudstro givetvis har sina kulturella rötter i Bibeln och kristendomen.⁹

Ett sådant existentiellt tillstånd måste skildras i motsättningens tecken, och därför också i ironins. Trots sitt nästan faustiska uppsåt att avslöja livets mening är *Sömngångarnätter* inte sällan raljant, och påminner snarare om Heinrich Heines postromantiska ironi i *Deutschland. Ein Wintermärchen*. Det berättande poemet är respektlöst redan genom valet av en medvetet knagglig form. Strindberg aktualiserar den svenska medeltidslitteraturens främsta versmått för episkt berättande, knitteln,¹⁰ men han gör knitteln mer oregelbunden och disharmonisk än den traditionellt är. Under

⁷ Det observeras redan i den första litteraturvetenskapliga artikeln om *Sömngångarnätter*. Jfr. Olsson, Henry, "Strindbergs Sömngångarnätter", i *Nordisk Tidskrift* (1931), s. 329 (s. 329-350).

⁸ Jfr. Robinson, Michael, *Strindberg and Autobiography. Writing and Reading a Life*. Norwich: Norvik Press, 1986; Stounbjerg, Per, *Uro og urenhed. Studier i Strindbergs selvbiografiske prosa*. Århus: Aarhus universitetsforlag, 2005; Melberg, Arne, *Självskrivet. Om självframställning i litteraturen*. Stockholm: Atlantis, 2008, s. 45-55, 151-155.

⁹ James Spens påpekar med rätta att Bibeln är den viktigaste intertexten i *Sömngångarnätter*. Jfr. James Spens, "I Musernas bide". *En essä om Strindbergs "fula" poesi omkring 1883*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International, 2000, s. 78.

¹⁰ Jfr. Stähle, Carl Ivar. *Vers och språk i Vasatidens och stormaktstidens svenska diktning*, s. 12-57.

naturalismens glansdagar kan han ta stöd i principen enligt vilken det fula åtminstone har fördelen att vara sant.¹¹

Adolf Fredriks kyrka på Norrmalm i Stockholm började byggas 1768, när Adolf Fredrik var Sveriges kung. Den stod klar 1774, efter hans död under sonen Gustav III:s regering. Det var den nya kungen som tog initiativet att pryda kyrkan med verk av konstnären Johan Tobias Sergel. Båda skulpturerna som skildras i "Första Natten" är av Sergel; monumentet över Cartesius blev färdigt år 1781, och 1785 fullbordades reliefen med Kristi uppståndelse.¹² Strindberg konfirmerades i Adolf Fredriks kyrka som sextonåring, år 1865.¹³

I "Första Natten" besöker huvudpersonens nostalgiska ande hemstaden Stockholm, medan själva huvudpersonen är på resa med tåg söderut och håller på att flytta till utlandet. Diktsubjektet som för första gången återvänder hem i tankarna, känner sig förföljd och bannlyst i hemlandet, tvunget till exil av det oscariska Sverige, dess maktstrukturer och dess hycklande moral. Att återvända till Adolf Fredriks kyrka och till konfirmationen betyder alltså att understryka offermotivet, vilket direkt anknyter till det skälvande hjärtat i prologdikten; ynglingen som konfirmerades i kyrkan beskrivs som "en yngling [...] [m]ed skälvande hjärta och ljugande mun".¹⁴ Han uppoffrades av familjen, med kyrkans gillande, för den sociala normens skull – något som författaren Strindberg kort senare kommer att revoltera emot i mer kända texter som novellen "Dygdens lön" i samlingen *Giftas I*,¹⁵ och mer kortfattat i första delen av *Tjänstekvinnans son*.¹⁶

Därför blir Kristus en komplicerad och mångtydig gestalt, i detta avsnitt såsom i hela poemet. Genom att ständigt hänvisa till sitt martyrskap som oppositionell och i hemlandet förföljd författare, förkroppsligar diktsubjektet en säregen form av *imitatio Christi*. Han identifierar sig med den Kristus som modigt ifrågasatte den

¹¹ Jfr. Strindbergs kända manifestodikt "Sångare!" i samlingen *Dikter på vers och prosa* (1883), med dess motto "Det sanna är fult sålänge sken är det sköna. Det fula är sanning!", i SV 15, s. 24 (s. 23-24).

¹² Riessen, Martin, "Sergel i Adolf Fredriks kyrka", i *svenskakyrkan.se* (1998).

¹³ Jfr. Brandell, Gunnar, *Strindberg – ett författarliv*, 1: *Läroår och genombrott 1849-1883*. Stockholm: Alba, 1987, s. 65-67.

¹⁴ SV 15, s. 170.

¹⁵ Strindberg, August, "Dygdens lön", i SV 16: *Giftas I-II. Äktenskapshistorier*, s. 31-61, 1982, i synnerhet s. 42-51.

¹⁶ Strindberg, August, SV 20: *Tjänstekvinnans son I-II*, 1989, s. 111-112.

judiska traditionen och utmanade auktoriteterna, och som därför blev martyr och offerlamm. Hos Strindberg – och redan i *Sömngångarnätter* – får detta en både socialhistorisk, ”horisontell” dimension och en metafysisk, ”vertikal” dimension; Kristus förverkligar både en pågående kamp för större rättvisa och andens återförening med Gud. Det upplysta diktsubjektet reflekterar dock över hur den kristna kyrkan sedan Petrus, strax efter Kristus, har etablerats som auktoritär maktstruktur, en struktur som pekar ut den oortodoxa oliktänkaren. Medan Kristus ”mot himlen sig svingar”, blir kyrkan på jorden (Vatikanen) en världslig institution som egentligen förfalskar och bedrar Kristus, och förvandlar honom till en stel idol som en dag ska störtas ned.¹⁷ Således är Strindberg solidarisk med den lidande Kristus, medan han tar avstånd från den upphöjda, segrande Kristus.

Det är denna spänning vi möter i ekfrasens första del där den vita Kristus skildras, alltså Sergels altarrelief i Adolf Fredriks kyrka som faktiskt inte är av marmor, som Strindberg skriver, utan av gips. Jag citerar några utdrag:

O Guds lamm med de djupa såren
 Du föll för dumheten – och för fåren,
 Men i uppståndelsen steg du opp,
 Det tror jag också fast ej på det sättet,
 Och aldrig minst i en marmorkropp
 [...].
 Du föll för din tro, nej för ditt tvivel
 [...].
 Du tvivlade ju på gamla testamentet,
 På sabbatens helgd och på lagens bud,
 Du tvivlade ju på själva fundamentet
 På Javeh den *oförsonlige* Gud
 [...].¹⁸

Att tvivlet hos Jesus var metodiskt – inte destruktivt utan grundläggande och konstruktivt – är en tanke som förstärks av jämförelsen med Descartes. Parallellen kan verka paradoxal till en början, men utgår från det faktiska förhållandet att de två skulpturerna nästan står bredvid varandra i samma kyrka. Parallellen förefaller ännu mindre paradoxal, när man inser att Descartes

¹⁷ SV 15, s. 171-172.

¹⁸ SV 15, s. 173.

rationalism, som kom att bli en utgångspunkt för den moderna filosofin, rentav för modern tid, alltid bygger på ett metafysiskt tänkande och sökande, ett närmande till Gud.¹⁹ Filosofen och vetenskapsmannen Descartes tillbringade som bekant sitt sista levnadsår i Stockholm, inbjuden till det svenska hovet av drottning Kristina 1649. Han dog i Stockholm 1650, och låg under några år begravd i området som senare skulle bli Adolf Fredriks kyrkogård – innan kvarlevorna sedan flyttades till Frankrike. Sergels skulptur blev ett minnesmärke över denna omständighet, och uppdraget gav Gustav III tillfälle att förhållande sig själv och upplysningstiden han ville stå för.²⁰ I ”Första Natten” blir Strindberg visserligen en granskare av både Kristus och Descartes, men också av den sena 1700-talskulturen som tolkar dem, och förenar dem i samma tempel. Skulpturen föreställer en bevingad genie som med ena handen lyfter bort förmörkelsens täckelse och med facklan i andra handen låter ljuset falla över jorden. Strindberg ser en förbindelse och skapar ett överraskningsmoment. Jag citerar några utdrag ur ekfrasens andra del samt dess avslutning:

[...] Där ligger jorden svart som en grav
 Höljd i trasor av olika konfessioner
 Så kommer en ängel, en svarter en,
 Och river i lunorna så de gå sönder;
 Och heligt mörker som lurat bönder
 Det flyr för ljuset som sprider sitt sken
 Ty svarta ängeln med bloss i handen
 Han lyser upp över mörka landen.
 [...]
 Vem släppte dig in, om icke i ruset
 En kyrkans portvakt somnat från dörren
 Och glömt slå kors för den lede kurren!
 [...]
 Farväl min ängel, blev vad du varit
 Till vite Krist en värdig pendang!²¹

Dels utnyttjar det granskande diktsubjektet den givna motsättningen mellan den vita, uppståndna Kristus och den svarta ljusbringaren, en Lucifergestalt och en Prometeusgestalt som

¹⁹ Jfr. Gombay, André, *Descartes*. Malden, Massachusetts: Blackwell, 2007.

²⁰ Riessen, Martin, ”Sergel i Adolf Fredriks kyrka”.

²¹ SV 15, s. 174-175.

implicit ifrågasätter den religiösa trons auktoritet. Det kartesianska mottot *cogito, ergo sum* (jag tänker, därför är jag) använder också det metodiska tvivlet och anses vara en utgångspunkt för det moderna kritiska tänkandet som bygger på förnuft; Descartes insatser som matematiker och vetenskapsman är ytterligare premisser för den moderna vetenskapliga metoden. Även om Descartes personligen inte var intresserad av att angripa kyrkan, innebar den nya vetenskapliga metoden en farlig kris för kyrkans auktoritet, som Galileo Galileis samtidiga exempel visade.

Paradoxalt nog anser dock diktsubjektet att Kristus och Descartes enas på en punkt, nämligen i tvivlets tecken. Avslutningsverserna rymmer ironi i påståendet att den svarta och djävulska förnekaren är en "värdig" pendang till den vite Kristus, gudomen och symbolen för den triumferande kyrkan; men jag tror att påståendet också förmedlar en insikt som ska läsas utan ironi: båda två var tvivlets mästare på sitt sätt, och utmanade auktoriteterna.

James Spens har gett värdefulla bidrag till förståelsen av Strindbergs 80-talspoesi. Han har både redigerat band 15 i August Strindbergs Samlade Verk (1995)²² och skrivit en bok om Strindbergs 80-talspoesi (2000).²³ Vad gäller *Sömngångarnätter* kommer han dock till den negativa slutsatsen att långdikten "faller sönder" och inte har någon struktur eftersom tankeinhållet i den är så dominerande att det spräcker ramen för det realistiska diktprojektet som var Strindbergs utgångspunkt när han började med sin första samling *Dikter* (1883).²⁴ Jag är oenig med denna slutsats,²⁵ och vill kort återkomma till min syn på saken. Framför allt

²² Se not 1.

²³ Se not 9.

²⁴ Jfr. Spens 2000, s. 71-118, här i synnerhet s. 97: "[...] diktverkets struktur har ändå börjat falla sönder".

²⁵ Ciaravolo, Massimo, "Stockholm-Paris: Interaction as Structure in *Sleepwalking Nights on Wide-awake Days*", i Balzamo, Elena och Sylvain Briens (eds.), *Strindberg et la ville. The cities of Strindberg. Dëshima. Revue d'histoire globale des pays du Nord*, Horse-série 2 (2012), s. 45-61; Ciaravolo, Massimo, "A Nineteenth-Century Long Poem Meets Modernity: *Sleepwalking Nights*", i Westerståhl Stenport, Anna (ed.), *The International Strindberg. New Critical Essays*. Evanston, Illinois: Northwestern University Press, 2012, s. 167-193; Ciaravolo, Massimo, "Self-Translation and Transnational Strategy: The Case of Strindberg's French Poem *Battant les rues toute la journée...*", i *Scandinavica*, 54, no. 2 (2015), s. 40-60.

anser jag att långdikten, i all komplexitet och mångfald, är sammanhängande och att dess struktur håller. Motiven anknyter till varandra och belyser varandra på ett meningsfullt sätt. Ett mer holistiskt betraktelsesätt visar att samverkan mellan delarna i *Sömngångarnätter* betyder mer än de enskilda avsnitten när de analyseras var för sig.

Av de sammanflätade ledtrådar som gestaltar den konsekventa strukturen i långdikten skulle jag vilja utpeka tre i detta specifika fall: närvaron av ekfraser som beskriver bildkonst och i synnerhet skulptur; karakteriseringen av västerlandets filosofiska tradition, som så att säga passerar revy genom långdikten; det återkommande mönstret som skildrar inträdet i en kyrka, eller ett tempel i direkt eller överförd betydelse, och ifrågasättandet av den auktoritet och den tradition som templet värnar om.

Passusen som jag har uppmärksammat förenar dessa tre strukturerande moment. Att beskriva och tolka skulptur, som den resonerande huvudpersonen redan gör i Adolf Fredriks kyrka med hänsyn till monumentet över Cartesius och reliefen med Kristi uppståndelse, blir hans återkommande metod i "Andra Natten", där "konsten" och dess värde – representerade av klassisk skulptur eller reproduktioner av den – ifrågasätts efter det att diktsubjektets besökande ande har kommit in på Stockholms Nationalmuseum, ett nytt tempel.²⁶ Efter tron kommer konsten, och efter konsten kommer vetandet. I "Tredje Natten" besöker diktsubjektets ande Kungliga Biblioteket i Stockholm, där den snabba granskningen av bland annat västerlandets filosofiska tradition, från Aristoteles och Plato till Schopenhauer, utgör ett viktigt moment (nya "monument" i form av böcker). I detta sammanhang nämns tvivlaren Cartesius igen,²⁷ men en utförligare karakterisering av hans filosofi såsom utgångspunkt för den moderna tiden äger rum, som vi har sett, redan i "Första Natten", och man kan tillägga att det metodiska tvivlet som Descartes filosofi utgör modell för genomsyrar hela *Sömngångarnätter* som filosofiskt-existentiellt och självbiografiskt poem.

Inträdet i en kyrka eller ett tempel skapar dock den starkaste förbindelseleden när man jämför Adolf Fredriks kyrka i "Första

²⁶ SV 15, s. 180-189.

²⁷ SV 15, s. 200 (s. 199-203): "Vad hjälper väl mig vad Bacon ponerat, / Vad Cartesius tvivlat, vad Locke resonerat".

Natten” med Saint-Martin-des Champs, i den första, parisiska delen av ”Tredje Natten”. Förbindelsen skapar spänningar eftersom huvudpersonen, som har tagit form från och med inledningsdikten och genom ”Första Natten” och ”Andra Natten”, tydligt uppvisar typiska 1880-talsdrag och en solidaritet med upplysningstraditionen som rymmer både Jean-Jacques Rousseau, Heinrich Heine och Georg Brandes. Det systematiska tvivlet driver dock honom också i andra riktningar. I en avhelgad kyrka i Paris ifrågasätter han nämligen den industriella moderniteten i västerlandet, ett resultat av en lång process där bland annat 1600-talsvetenskapsmän som Galilei och Descartes kan sägas ha spelat en utlösande roll och startat en tradition som upplysningen, positivismen och utilismen har tagit i arv och utvecklats vidare på 1700- och 1800-talet, fram till Strindbergs dagar.

I ”Tredje Nattens” inledande avsnitt besöker det flanerande diktsubjektet en före detta kyrka i centrala Paris, Saint-Martin-des-Champs, som efter franska revolutionen så småningom förvandlats till vetenskaps- och teknologimuseum. Med sin imponerande samling av utställda maskiner i funktion och tekniska instrument fick *Musée des Arts et Métiers* sitt säte här och kom att framstå som en motorernas kyrka (”l’Eglise à moteurs”). Som sådant kunde museet besökas från mitten av 1850-talet till 1885, i världsutställningarnas tidevarv.²⁸ Industriella maskiner i funktion inne i en numera avhelgad kyrka blev för Strindberg en laddad symbol för modernitetens vikarierande gud- och helgedom. Lika starkt som vid det tidigare tillfället tvivlar diktsubjektet även nu inför ”templet”, men hans tvivel går som sagt i en annan, rentav motsatt riktning. Om upplysningens ståndpunkt fick positiva och progressiva förtecken i ”Första Natten”, problematiseras bilden av moderniteten i ”Tredje Natten”, och vidare i ”Fjärde Natten”, på grund av dess instrumentella rationalism, utilism och blinda illusion om ett evigt, oavbrutet framåtskridande som bygger på ständig materiell tillväxt:

²⁸ Jfr. Mercier, Alain, *Un Conservatoire pur les Arts et Métiers*. Paris: Gallimard, 1994, i synnerhet s. 80-85, 100-101. Se också Mercier, Alain, ”Le Musée devenu poème”, i *Les Arts et Métiers en toutes lettres. Regards d’écrivains sur un musée technique*. Paris: Conservatoire National des Arts et Métiers. Musée National des Techniques, 1992, s. 51-55.

Se där har du ett rensat tempel,
Inga bilder och ingen fetisch;
Allting härinne bär snilletts stämpel,
Nyttan här har nått sin prestige.
[...]
Mycket vackert och mycket fyndigt,
Det förnekar ej själva den!
Inte finner jag heller syndigt,
Att en kyrka blev mindre igen!
Det är nyttan som jag förnekar
Allas nytta, men nog om det...²⁹

Strindberg visar hur den västerländska kulturen som förlorat gudstron har satt vetenskapen och tekniken på det tomma altaret, och därigenom håller på att förlora sig själv. Som lärjunge till Jean-Jacques Rousseau, är Strindberg naturligtvis inte ensam om en sådan insikt – en tragisk insikt som genomsyrar 1900-talet och når ända fram till oss i det nya millenniet. Jag instämmer med den finländske filosofen Georg Henrik von Wright, som hävdar att en sådan insikt är förknippad med en etisk och icke-instrumentell rationalitet som vi måste ta vara på:

Jag vill plädера för vad jag kallar en avmytologiserad rationalism [...].
Det är därför en plädering för en form av rationalitet som tenderar att tyna bort på grund av en omätligt ökad instrumentell användning av förnuftet. I weberianska termer skulle man kunna kalla det en plädering för *Wertrationalität*, värderationalitet, i en kultur som blivit fixerad vid och vanställd av en abnorm tillväxt av sin förmåga till *Zweckrationalität*, ändamålsrationalitet.³⁰

Sömngångarnätter uttrycker en etisk civilisationskritik som paras med ett försvar för andliga och även religiösa värden. I ”Fjärde Natten” resonerar diktsubjektet redan kring monismen, och kritiserar dem som inte tror på en gudomlig skapelseakt:

”I begynnelsen var cellen”, så lyder ordet!
Men före cellen? En annan cell!
Man ser på ämnet; men den som gjorde’t,

²⁹ SV 15, s. 194-195.

³⁰ von Wright, Georg Henrik, *Myten om framsteget. Tankar 1987-1992 med en intellektuell självbiografi*. Stockholm: Bonniers, 1993, s. 54-55.

Om han var mästare eller gesäll,
Han finns ej till för vedersakarn,
Som tror på skon, men förnekar skomakarn.³¹

Som James Spens visar, skrev Strindberg också ett förord till *Sömngångarnätter*, som hette "Invokation", men som han sedan bestämde sig för att inte publicera. Denna Invokation uttrycker ett ännu mer explicit försvar för den metafysiska tron, och är riktad mot de radikala, och ofta ateistiska, meningsfränderna i det så kallade Unga Sverige.³² Det må vara ett sammanträffande eller ett medvetet val hos Strindberg, men det är just Descartes som gärna framställer Gud metaforiskt (och antropomorft) som hantverkare eller mekaniker, och människan som hans främsta skapelse. Det sker i *Meditationes de prima philosophia* (1641), Descartes mest avancerade metafysiska skrift vars syfte är att bevisa Guds existens. Filosofen André Gombay sammanfattar detta bildkomplex hos Descartes som "axiom of fabrication", och han observerar bland annat:

[...] the image also pinpoints the extent to which the Meditations offer a human-modeled picture of divinity. God is basically a craftsman – my craftsman. [...] [A]mong seventeenth-century philosophers – perhaps among all philosophers – Descartes is the one who paints the most non-grandiose, non-transcendental, picture of God.³³

En känd passus om "vetenskapens bankrutt" i Strindberg självbiografiska parisroman *Inferno* ekar starkt av den tidigare formuleringen i *Sömngångarnätter*, och därför också, på långt håll, av Descartes metafor i samma anda:

Hemmastadd i naturvetenskaperna sedan min barndom, sedermera anhängare av Darwin, hade jag upptäckt otillräckligheten i den vetenskapliga metod som erkände mekaniken i världsalltet utan att medgiva tillvaron av mekanikern.³⁴

³¹ SV 15, s. 212-213.

³² Spens, James, "Kommentarer", i SV 15, s. 440-443; Spens 2000, s. 115-116.

³³ Gombay, André, *Descartes*, s. 55. Om "the axiom of fabrication" se i synnerhet s. 28-29, 49-55, 81-83.

³⁴ Strindberg, August, SV 37: *Inferno* [svensk text], 1994, s. 53.

Ambivalensen hos Strindberg samspelar med den kristne filosofen och vetenskapsmannen Descartes egen komplexitet på ett egendomligt sätt.³⁵ Descartes prosaiska bildkomplex om Gud som hantverkare och mekaniker lämpar sig tydligen för en diktare som Strindberg, som gärna skildrar sina existentiella och metafysiska frågor enligt realismens normer – både före och efter infernokrisen.³⁶ Dessutom satte Descartes verk igång en rörelse som skulle föra så långt, till och med bortom hans intentioner eller möjlighet att förutse, att Förnuftet skulle komma att överta Guds plats i sanningsfrågor, vilket Georg Henrik von Wright påpekar:

Den moderna vetenskapens pionjärer – inte bara Francis Bacon utan också långt mer betydelsefulla gestalter som en Descartes eller en Galilei – förlitade sig emellertid på att de teknologiska resurser som vetenskapen skulle skänka människan, på det hela taget också skulle komma att användas till hennes sanna bästa, mätt med kristna mått. De kunde med andra ord inte förutse att naturvetenskapens instrumentella värde en dag kunde råka i strid med de moraliska värden som hade inympats av religionen.³⁷

Det är precis dessa dilemman kring moderniteten August Strindberg kämpar med i *Sömngångarnätter*, i *Inferno* och i delar av den omfattande produktionen efter infernokrisen. Avslutningsvis skulle jag därför vilja poängtera att ett verk som *Sömngångarnätter* bör lära oss att använda tudelningen av Strindbergs verk i en produktion 'före' och en produktion 'efter' infernokrisen med försiktighet. Denna indelning fungerar visserligen som praktiskt instrument och konvention i den litteraturvetenskapliga diskursen men inte som objektiv måttstock. Strindbergs komplexa vacklan mellan tro och

³⁵ Det är således en intressant kuriositet, att Gombay ofta hänvisar till Strindberg i sin bok om Descartes, närmare bestämt till Ryttmästaren Adolf i pjäsen *Fadren*. "The Adolf predicament" betecknar enligt Gombay ett frätande och självdestruktivt tvivel, som Descartes är medveten om och på alla sätt försöker undvika. Jfr. Gombay, André, *Descartes*, s. 23-24, 48, 58-60.

³⁶ Jag använder termen "realism" efter Erich Auerbachs begrepp om *Wirklichkeitsdarstellung* i den västerländska litteraturen, dvs. en framställning av det högsta som kan ske genom det lägsta, och där den judiskt-kristna traditionen och idén om *imitatio Christi* har spelat en viktig roll. Jfr. Auerbach, Erich, *Mimesis. Dargestellte Wirklichkeit in der abendländischen Literatur*. Bern: Francke, 1964 [1946], i synnerhet s. 5-52, 460-487.

³⁷ von Wright 1993, s. 77.

tvivel, mellan vetenskap och tro, och mellan konst och vetande, samt hans kritik mot auktoriteter av alla slag, utgör ett nätverk som konsekvent utvecklas genom hela författarskapet. Han var sällan ateist före infernokrisen, och hans former av rationalism (och även av kulturradikalism) tog inte slut när han blev ockultist och mystiker från och med infernokrisen.

Bibliografi

- Auerbach, Erich, *Mimesis. Dargestellte Wirklichkeit in der abendländischen Literatur*, Bern: Francke, 1964 [1946].
- Brandell, Gunnar, *Strindberg – ett författarliv, 1: Läroår och genombrott 1849-1883*, Stockholm: Alba, 1987.
- Ciaravolo, Massimo, "Stockholm-Paris: Interaction as Structure in *Sleepwalking Nights on Wide-awake Days*", i Balzamo, Elena och Sylvain Briens (eds.), *Strindberg et la ville. The cities of Strindberg. Dëshima. Revue d'histoire globale des pays du Nord*, Horse-série 2, 2012, s. 45-61.
- Ciaravolo, Massimo, "A Nineteenth-Century Long Poem Meets Modernity: *Sleepwalking Nights*", i Westerståhl Stenport, Anna (ed.), *The International Strindberg. New Critical Essays*, Evanston, Illinois: Northwestern University Press, 2012, s. 167-193.
- Ciaravolo, Massimo, "Self-Translation and Transnational Strategy: The Case of Strindberg's French Poem *Battant les rues toute la journée...*", i *Scandinavica*, 54, no. 2, 2015, s. 40-60.
- Gombay, André, *Descartes*, Malden, Massachusetts: Blackwell, 2007.
- Lund, Hans, "Litterär ekfras", i Lund, Hans (red.), *Intermedialitet. Ord, bild och ton i samspel*, Lund: Studentlitteratur, 2002, s. 183-192.
- Melberg, Arne, *Självskrivet. Om självframställning i litteraturen*, Stockholm: Atlantis, 2008.
- Mercier, Alain, *Les Arts et Metiers en toutes lettres. Regards d'écrivains sur un musée technique*, Paris: Conservatoire National des Arts et Metiers. Musée National des Techniques, 1992.
- Mercier, Alain, *Un Conservatoire pur les Arts et Métiers*, Paris: Gallimard, 1994.
- Olsson, Henry, "Strindbergs Sömngångarnätter", i *Nordisk Tidskrift*, 1931, s. 329 (s. 329-350).
- Olsson, Ulf, "I varans inferno. Utkast till en strindbergsläsning", i *Bonniers litterära magasin*, 59, no. 1, 1990, s. 22-28.
- Olsson, Ulf, *Levande död: Studier i Strindbergs prosa*, Stockholm: Symposion, 1996.

- Riessen, Martin, "Sergel i Adolf Fredriks kyrka", i *svenskakyrkan.se* (1998), <<https://www.svenskakyrkan.se/adolf-fredriks/sergel-i-adolf-fredriks-kyrka>> (22/09/2019).
- Robinson, Michael, *Strindberg and Autobiography. Writing and Reading a Life*, Norwich: Norvik Press, 1986.
- Spens, James, "Kommentarer", i SV 15: *Dikter på vers och prosa; Sömngångarnätter på vakna dagar; och strödda tidiga dikter*. Stockholm: Norstedts, 1995, s. 269-473.
- Spens, James, "I Musernas bidé". *En essä om Strindbergs "fula" poesi omkring 1883*, Stockholm: Almqvist & Wiksell International, 2000.
- Stounbjerg, Per, *Uro og urenhed. Studier i Strindbergs selvbiografiske prosa*, Århus: Aarhus universitetsforlag, 2005.
- Strindberg, August, *Giftas I-II. Äktenskapshistorier*, SV 16. Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1982.
- Strindberg, August, *Tjänstekvinnans son I-II*, SV 20. Stockholm: Norstedts, 1989.
- Strindberg, August, *Inferno*, SV 37. Stockholm: Norstedts, 1994.
- Strindberg, August, *Dikter på vers och prosa; Sömngångarnätter på vakna dagar; och strödda tidiga dikter*, SV 15. Stockholm: Norstedts, 1995.
- Ståhle, Carl Ivar, *Vers och språk i Vasatidens och stormaktstidens svenska diktning*, Stockholm: Norstedts, 1975.
- Söderberg, Hjalmar, "Strindberg. I. Sömngångarnätter. (1900)", i *Skrifter 10: Vers och varia*. Stockholm: Bonniers, 1921, s. 124-128.
- Wright, Georg Henrik von, *Myten om framsteget. Tankar 1987-1992 med en intellektuell självbiografi*, Stockholm: Bonniers, 1993.